

DİL TARİXİ VƏ DİALEKTOLOGİYA

Möhsün Nağısoylu
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru,
akademik
dr_mohsun@yahoo.com

Orta əsrlərdə Azərbaycan türkcəsini zənginləşdirən qaynaqlar haqqında (ikinci məqalə)

Açar sözlər: dilin zənginləşməsi, tərcümələr, lüğətlər, “Kəvamilüt-təbir”, söz yaradıcılığı

Ключевые слова: обогащение языка, переводы, словари, “Кавамил ат-табир”, словообразование

Key words: enrichment of the language, translations, dictionaries, "Kavamil at-tabir", word formation

Azərbaycanda milli ədəbi dilin zənginləşməsində ilkin klassik Farsca-türkcə lüğətlərin də mühüm rolu olmuşdur. Qeyd edək ki, orta yüzilliklərdə Yaxın və Orta Şərq ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda lüğətçilik geniş inkişaf etmiş, bir sıra izahlı və ikidilli lüğətlər tərtib olunmuşdur. (bax: 10). Bu dövrün ən məşhur ikidilli lüğətlərindən biri Fəxrəddin Hinduşah bin Səncər Naxçıvaninin “Sihahül-əcəmiyyə” əsəridir. Orta əsr qaynaqlarında daha çox “Sihahül-əcəm” kimi təqdim olunmuş XIII əsrin sonlarına aid bu dəyərli klassik lüğət nümunəsi (bax:10, giriş, səhifə nömrəsiz) farsca-türkcə sözlükdür. Fars dilinin morfoloji qaydalarını, xüsusilə də feil bəhsinin özəlliklərini də özündə ehtiva edən lüğətdə 5117 fars sözü və onların qarşılığı kimi verilmiş 10 000-ə yaxın türkmənşəli leksem yer almışdır.

Türkcənin dil varlığının zənginliyini özündə ehtiva edən “Sihahül-əcəm” lüğəti XIII əsr Azərbaycan-türk dilində söz yaradıcılığının müxtəlif vasitələrini öyrənmək baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyır. Lüğətin bu yöndə öyrənilməsi onu Azərbaycan türkcəsini zənginləşdirən bir qaynaq kimi dəyərləndirməyə əsas verir.

“Sihahül-əcəmiyyə” lüğəti ərəbcə yazılmış ənənəvi kiçik bir dibaçə ilə başlanır və burada onun “Sihahül-ərəbiyyə” üslubunda tərtib edilməsi

vurğulanır. Lüğətin əsas məzmunu iki hissədən (“qism”) ibarətdir. Birinci hissədə adlar, eləcə də feildən başqa digər nitq hissələri və ayrı-ayrı ifadə və söz birləşmələri verilmişdir. Bu hissə ərəb əlifbasının müvafiq hərfləri üzrə qurulmuş 20 bəbdən ibarətdir. Ərəb dili üçün səciyyəvi olan *se, he, ayn, zad, ta, za* hərfləri ilə başlayan sözlər lüğətdə yer almamışdır ki, bunun da səbəbi ərəb əlifbasının bu hərfləri ilə başlayan farsmənşəli sözlərin olmamasıdır. Bundan əlavə lüğətdə ərəb əlifbasına farsların əlavə etdiyi *pe, çe, je, gaf* hərfləri ilə başlayan sözlər də yoxdur. Bu hərflərlə başlayan farsmənşəli sözlər məxrəclərinə görə müvafiq hərflərə (*be, ce, ze, kaf*) qoşulmuşdur.

Lüğətin ilk babı ərəb əlifbasının birinci hərfinə əsasən “Babül-ələf” adlanır və 20 fəslə bölünür. Babın ilk fəsli də “Fəslül-ələf” adlanır və burada *ələf* hərfi ilə başlayıb bu hərflə də bitən farsmənşəli sözlər və söz birləşmələri, eləcə də onların türkcə qarşılıqları verilmişdir. Məsələn: *Ey bar-e Xodaya – Ey çələbim Tanrı; əz an-e şoma – sizün; əz an-e ma – bizüm* və s. Babın ikinci “Be” fəslində isə *be* və *pe* hərfləri ilə başlayıb, *a* ilə bitən sözlər yer almışdır: *ab – su; atəşbab – külxan və külxancı; əsb – at* və s.

Lüğətin ikinci qismi isə “Babün-nun” adlı bir bəbdən ibarətdir ki, o da bütövlükdə fars mənşəli feilləri (məsdər formasında) və onların türkcə qarşılıqlarını özündə birləşdirir. Bu bab da öz növbəsində 20 fəsildən ibarətdir.

Lüğətin sonunda fars dilinin qrammatikası (ərəb dilində) əlavə kimi verilmişdir. Bütövlükdə götürdükdə, lüğət ərəbcə kiçik bir müqəddimə, farsca-türkcə lüğət və fars dilinin qrammatikası ərəbcə şəklində qurulmuşdur. Azərbaycan alimləri Cəmilə Sadıqova və Teyyibə Ələsgərova Hinduşah Naxçıvaninin “Sihahül-əcəmiyyə” lüğətinin üç əlyazma əsasında elmi-tənqidi mətnini kitaba əlavə şəklində verilmiş farsca sözlüklə birgə nəşrə hazırlamışlar (10).

“Sihahül-əcəmiyyə” XIII əsr Azərbaycan-türk ədəbi dilinin ümumi mənzərəsini, xüsusilə də leksik tərkibini və söz yaradıcılığını öyrənmək baxımından zəngin material verən dəyərli bir yazılı qaynaqdır. Bu baxımdan lüğət müəllifinin bir sıra sözləri fars dilindən kalka vasitəsilə düzəldərək ədəbi dilə gətirilməsi, bununla da onu yeni söz və ifadələrlə zənginləşdirməsi diqqətçəkici məqamlar sırasındadır. Bundan əlavə H.Naxçıvani bir sıra hallarda ayrı-ayrı fars sözlərinin türkcə qarşılıqlarını təsviri üsulla, yəni onların mənasını açıqlama yolu ilə bir neçə sözlə vermişdir ki, bu da xüsusi maraq doğurur. Məsələn:

Pəğğul – yeri* dökülmüş buğdaydan bişən aş,

Lok – kəndözünü bəzəyib kişilənmək;

Məğuşək – oda tapanlar keşişi və s.

Qeyd edək ki, bu birləşmələrdən heç birinin farsca qarşılıqlarına müasir farsca izahlı lüğətlərdə rast gəlmədik. Bu fakt isə H.Naxçıvaninin lüğətinin fars dilinin əski qatını öyrənmək baxımından da dəyərli bir qaynaq olduğunu sübut edir. İndi isə H.Naxçıvaninin lüğətdə tərcümə zamanı ədəbi dilin zənginləşməsi istiqamətində söz yaradıcılığı sahəsindəki fəaliyyətinə dair nümunələrlə tanış olaq.

Öncə lüğətdəki morfoloji üsul əsasında yaranmış türkcə leksik vahidlərə nəzər salaq. Bu qəbildən olan leksik vahidlər, təbii ki, quruluşca düzəltmə sözlərdir və daha çox isim və sifətlərdən ibarətdir. Lüğətdə adlardan ad (isim və sifət) düzəldən aşağıdakı sözdüzəldici şəkilçiləri qeydə almışıq:

-cı, -ci şəkilçisi: *aşcı, aynacı, başmaqçı, bıçaqçı, boyacı, cövşənci, çölməkçi, dəgirmənci, dəmürcü, dəvəçi, düdükçi, ədikçi, əkinçi, falcı, gəmiçi, görkəci, gözci, gürəşçi, hünərçi, xəbərci, ignəci, işçi, qapucu, qulluqçı, quyumcu, miyanəci, oyuncu, ötəci, parsacı, pinəci, toğancı, topçı, yağcı, yaycı, yılançı, yolçı, zindancı* və s. Əsasən, peşə, sənət bildirən bu sözlərdən *ədikçi, toğancı, quyumcu* və *cövşənci* müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaik səciyyə daşıyır, digərləri isə kiçik fonetik dəyişikliklə çağdaş dilimizdə də işlənir. *Ədikçi* sözü əski türk mətnlərində geniş yayılmış *ədik/ədük* (çəkmə) ismindən düzəlmişdir. Qeyd edək ki, *ədikçi* sözü kitabda ərəb əlifbası ilə səhv yazılmışdır: ikinci hərf (dal) *vav* kimi getmişdir. (10,69) Lüğətdə *ədik* (çəkmə) sözü də işlənmişdir. *Toğancı* – şahin ovlayan, *quyumcu* – zərgər, *cövşənci* isə zirehli deməkdir. Yuxarıdakı sözlər sırasında *yaycı* da arxaik səciyyə daşıyır. Bu söz lüğətdə farsmənşəli *kəməngər* leksemının qarşılığı olaraq işlənmişdir, qədim silah növü olan *yay* hazırlayan usta anlamındadır. *Xəbərci* sözünə gəldikdə isə, o, burada *peyğəmbər* mənasında işlənmişdir. Qeyd edək ki, *peyğəmbər* farsmənşəli sözdür – *xəbəraparan* deməkdir. *Xəbərci* sözü də məhz bu anlamda işlənmişdir. H.Naxçıvani lüğətdə eyni mənada *elçi* sözünü də işlətməmişdir.

Yuxarıdakı sözlərdən *aşcı* müasir ədəbi dilimizdəki *aşpaz* mənasında işlənmişdir. *Gürəşçi* isə *güləşçi* sözünün əski formasıdır.

Lüğətdə yer almış *-çı (-çi)* şəkilçili sözlərdən biri isə feildən düzəlmişdir. Bu, *dilənci* sözüdür. Maraqlıdır ki, müasir ədəbi dilimizdə də *-cı, -çi, -çu, -çü* şəkilçisi yalnız isimlərə qoşulur və *dilənçi* sözü bu baxımdan istisnadır.

-lıq, -lik; -luq, -lük şəkilçisi: *alçaqlıq, aydınlıq, ayıqlıq, aylıq, bükiçilik, coğanlıq, çoraqlıq, dilküçilik, dirlik, ərəklik, əsənlik, əyülik, gecəlik,*

göğçəklik, güllük, iplik, issilik, kölgəlik, qaçmaqlıq, qamışlıq, qaranuluq, qonaqlıq, qovanlıq, qozluq, muştuluq, narlıq, oqlıq, oyaniqlıq, samanlıq, sarımsaqlıq, səbrlülük, səbrlülüq, şəfəqətlülük, tağlıq, taşlıq, tatlılıq, tərslük, tonluq, tuzluq, ululuq, varlıq, yağmurluq, yaraşlıqlıq, yarılıq, yaşılıq, yeklik, yilliq, yağunluq, yüklülük və s.

Nümunələrdən göründüyü kimi, bu sözlərin bir qismi yer anlayışı bildirən isimlərdir, digərləri isə mücərrəd anlayışları ifadə edir. Burada da arxaik səciyyəli sözlər vardır ki, onlar sırasında *alçaqlıq, gecəlik, qovanlıq, yüklülük, dirlik, çoraqlıq, əyülik* xüsusilə diqqətçəkicidir. *Alçaqlıq* sözü farsca *forutəni* (sadəlik, təvazökarlıq) lekseminin qarşılığı kimi verilmişdir. Məlum olduğu kimi, *alçaq* sözü tarixən dilimizdə *sadə, təvazökar* anlamında işlənmişdir. *Gecəlik* söz üsə lüğətdə gecə qalmaq yeri anlamını daşıyır. Maraqlıdır ki, XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Kəvamilüt-təbir”də isə *gecəlik* sözü gecə paltar anlamında işlənmişdir (18,88). Fikrimizcə, istər Hinduşah Naxçıvaninin, istərsə də “Kəvamilüt-təbir”in mütərcimi Xızır Bəvazicinin işlətdiyi *gecəlik* leksemini hər iki qələm sahibinin söz yaradıcılığı sahəsindəki səmərəli yaradıcılığının məhsulu kimi dəyərləndirmək olar. Yuxarıda qeyd olunan *qovanlıq* isə *bal arısı pətəyi* mənasını daşıyır. *Yüklülük* sözünə gəldikdə isə, H.Naxçıvani onu *hamiləlik* mənasında işlətməmişdir. Lüğətdə *yüklü* sözü də *hamilə* anlamını daşıyır. Qeyd edək ki, bu söz şivələrimizdə indi də *hamilə* mənasında öz işləkliyini qoruyub saxlamışdır. Arxaik səciyyəli *dirlik* isə *varlıq* anlamındadır. Bu söz XX əsrin əvvəllərində ədəbi dilimizdə *dirlik* şəklində işlənmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan sözlərdən *əyülik* leksemi *yaxşılıq* anlamındadır. Lüğətdə *əyü* sözü də yaxşı mənasında işlənmişdir. Məlum olduğu kimi, *əyü* sözü müasir türk dilində *iyi* şəklində işlənir. *Çoraqlıq* sözü də arxaik səciyyəli leksik vahiddir. *Çoraq* – şor deməkdir, *çoraqlıq* isə şoran yer anlamında işlənmişdir. Lüğətdə yer almış *yılançı* sözü isə *ilantutan* mənasındadır.

-lu, -lü şəkilçisi: *adlu, aqrulu, altunlu, andlu, arzulu, bəzəklü, borclu, çıxıllu, dəmirli, dərtli, dövlətli, əqlü, əsllü, gizli, hörmətli, xəşməli, köyli, qayğulu, quyruqlu, qüssəli, sulu, taşlı, tükülü, udlu, uslu, üzli, yadaqlu, yaşlı, yüklü* və s. Bu sözlərdən *adlu, yadaqlu* və *tükülü* farsca *namzəd* (*adaxlı*) sözünün qarşılığı kimi verilmişdir. Qeyd edək ki, lüğətin Bakı nəşrində əsas götürülmüş Sankt-Peterburq nüsxəsində *namzəd* lekseminin qarşılığı *tükülü*, Bratislava nüsxəsində isə *yadaqlu, adlu* şəklindədir (10,40). Bu sözlərdən *adlu*, müəyyən mənada farsca *namzəd* sözünün hərfi tərcüməsidir, *yadaqlu* müasir ədəbi dilimizdə *adaxlı* şəklində işlənir.

Tükülü isə *arxaik* səciyyəli türkmənşəli sözdür. *Ağıllı* mənasını daşıyan *uslu* (*ağıllı*) sözü də müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaik səciyyə daşıyır. Maraqlıdır ki, H.Naxçıvani lüğətdə *əqllü* sözünü farsca *xirədmənd* sözünün, *uslu* sözünü isə *fərremənd* və *huşmənd* sözlərinin qarşılığı kimi işlətməmişdir. Farsmənşəli yuxarıdakı sözlərin hər üçü *ağıllı, bilikli* deməkdir ki, onlardan *fərremənd* fars dili üçün arxaik səciyyə daşıyır.

Yuxarıdakı sözlərdən *udlu* xüsusilə diqqətçəkicidir: lüğətdə bu söz *abırlı, həyalı* anlamında işlənmişdir. H.Naxçıvani lüğətdə *ud* sözünü də farsca *şərm* (*abır, həya*) sözünün qarşılığı kimi işlətməmişdir. Lüğətdəki *köylü* isə müasir ədəbi dilimizdə *kəndli* şəklində işlənir. Türkiyə türkcəsində isə bu söz olduğu kimi qorunub saxlanılmışdır. Lüğətdəki *çıqıllı* və *taşlı* sözləri isə *çınqıllı* və *daşlı* sözlərinin əski fonetik variantlarıdır.

Lüğətdə yer almış adlardan isim düzəldən şəkilçilər sırasında *-daş, -dəş* şəkilçisi də diqqəti cəlb edir. Məlum olduğu kimi, bu şəkilçi müasir ədəbi dilimizdə yalnız *-daş* şəklindədir və məhdud sayda sözlərin tərkibində işlənərək oxşar əlamətləri daşıyan şəxs anlayışını bildirir. Maraqlıdır ki, XIV əsrə aid “Töhfətüz-zəkiyyə” əsərində də bu şəkilçi cəmi dörd sözün tərkibində işlənmişdir: *yol+daş, boy+daş* (boyları eyni olan, yaşıl), *əmik+daş* (süd qardaşı) və *öy+dər* (bir evdə – *öydə* olanlar) (26,80). XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”də bu şəkilçi *yoldaş* və *əmikdaş* sözlərinin tərkibində işlənmişdir. H.Naxçıvani isə bu şəkilçini cəmi dörd sözdə işlətməmişdir: *yoldaş, bəkdəş, dildəş, razdaş*.

Lüğətdəki *adaş* sözü də, fikrimizcə, *-daş* şəkilçisi ilə düzəlmiş sözdür: *ad+daş*. Türk dillərinin əski qaları üçün eynicinsli qoşa samitlərin işlənməsi səciyyəvi olmadığı üçün *d* samitlərindən biri yazıda və tələffüzdə düşmüş və bu söz *adaş* şəklində qəbul olunmuşdur. Onu da qeyd edək ki, *-daş, -dəş* şəkilçisi orta əsr yazılı abidələrində, əsasən, türkmənşəli sözlərə qoşulmuşdur. Sonralar isə bu şəkilçi ərəb və fars dillərindən alınma sözlərlə də işlənmişdir: *məsləkdaş, sirdaş, vətəndaş* və s. H.Naxçıvani də *-daş* şəkilçisini farsmənşəli *raz* (*sirr*) sözünə qoşaraq *razdaş* düzəltmə sözünü yaratmışdır. Bununla belə, bu söz vətəndaşlıq hüququ qazanmamış və dilimizdə onun əvəzinə *sirdaş* sözü işlənmişdir. *Sirr* sözünün isə ərəbmənşəli olduğunu nəzərə alaraq düşünmək olar ki, H.Naxçıvani bu anlayışın qarşılığını doğma ana dilində tapmadığı üçün *razdaş* sözünü işlətməmişdir. Qeyd edək ki, *razdaş* sözü lüğətdə dəmtan sözünün qarşılığı kimi verilmişdir. *Dəmtan* sözünə isə bizə məlum farsca lüğətlərdə rast gəlmirik.

Hüsaməddin Xoyi də “Töhfeyi-Hüsam” mənzum lüğətində *bəkdəş* sözünü *həmta* (*oxşar, bənzər, bir-birinə tay olan*) lekseminin (7,15), *adaş* sözünü isə *həmnəm* (*eyniadlı*) fars sözünün qarşılığı kimi işlətməmişdir (7,16).

Qeyd edək ki, *bəkdəş* sözü lüğətin bir əlyazmasında *bəktəş* şəklində yazılmışdır. Maraqlıdır ki, *bəkdəş* sözü lüğətdə *manənd* və *hamal* sözlərinin türkcəsi kimi verilmişdir. Həmin sözlər isə fars dilində *oxşar, bənzər* mənalarını daşıyır. Bu fakta əsasən *bəktəş* sözünün də lüğətdə *bir-birinə oxşayanlar* mənasında işləndiyini düşünmək olar.

Maraqlıdır ki, *bəktəş* sözü əsərlərdə fars dilində tayfa başçısı anlamında işlənmişdir (8, I, 358). Lüğətdəki *yoldaş* sözü müasir ədəbi dilimizdə eynilə, *razdaş* isə *sirdaş* şəklində işlənir (farsmənşəli *raz* sözü sirr deməkdir).

Lüğətdə cəmi iki sözün tərkibində işlənmiş *-ğ* şəkilçisi də diqqətçəkicidir: *ardıncağı* (*ardıncağı*), *sonrağı*. Göründüyü kimi, bu şəkilçi zərf mənasını bildirən sözlərə qoşulmuşdur. Müasir ədəbi dilimizdə olan *-ki, -ki, -ku, -kü* şəkilçisi də, əsasən zərflərə qoşulur: *axşamki, qabaqki, dünənki, gecəki, gündüzkü* və s. Buna əsasən *-ğ* şəkilçisini müasir ədəbi dilimizdəki *-kı* şəkilçisinin əski variantı kimi qəbul etmək olar.

Lüğətdə işlənmiş bir sözdə *-kən*, digərində isə *-cıl* şəkilçili bu sözləri də qeydə almışıq: *yelkən, tovşancıl* (qartal).

“Sihahül-əcəm” lüğətində feildən ad düzəldən şəkilçilər daha geniş və çeşidli şəkildə təmsil olunmuşdur. Onlar sırasında *-ıcı, -ici, -yıcı, -yici* sözdüzəldici şəkilçiləri sayına görə birinci yerdədir. Bu şəkilçilərin köməyi ilə düzəlmiş aşağıdakı sözlər arxaik səciyyə daşıyır və məhz bu baxımdan diqqətçəkicidir. *Bəkləyici* (*bağban*), *ısıricı* (*dişləyən*) *çalıcı* (*tarçı, tarzən*), *saqlayıcı* (*gözətçi*), *yarlığayıcı* (*bağışlayan*), *yıldırıcı* (*parlaq*). Həmin sözlərə eynilə bu şəkildə ortaçağa aid türkcə qaynaqlarda rast gəlmirik. Buna görə də onların H.Naxçıvaninin özü tərəfindən düzəldilib ədəbi dilə gətirildiyini düşünmək olar. Lüğətdə *-ıcı, -ici* şəkilçisinin köməyi ilə düzəlmiş *bükici, istəyici* (*axtaran* mənasında), *gülüci, tadicı, yaradıcı* (*yaradan*), *umıcı* (*uman, istəyən*) sözləri də işlənmişdir.

Lüğətdə feildən ad düzəldən aşağıdakı sözdüzəldici şəkilçiləri də qeydə almışıq:

-aq, -ək, -q, -k: qorqaq, bəzək, ödək, ölçək, ovaq (*ovuntu*), *otlaq, oturaq, tolaq, yaylaq* və s. Bu sözlərin çoxu eynilə ədəbi dilimizdə işlənir. Yalnız *qorqaq* (*qorxaq*) və *tolaq* (*dolaq*) sözləri azacıq fonetik dəyişikliyə uğramışdır. *Ödək* sözü isə *ödəmək* feildən düzəlmişdir, *borc* anlamında işlənmişdir.

-ıq, -ik, -uq, -q: *açıq, bölük, buyuruq, dəlik, oyuyq, ulaşıq, tanıq* və s. Qeyd edək ki, bu sözlərdən *oyuyq* farsca *təndis* (*büt, heykəl*) lekseminin türkcə qarşılığı kimi verilmişdir. Həmin sözün burada *qayada və ya taxta üzərində oyma* şəklində düzəldilmiş *kiçik heykəl* anlamında işləndiyini düşünmək olar. *Oyuyq* sözü XIV əsrə aid “*Töhfətüz-zəkiyyə fil-lügətüt-türkiyyə*” əsərində *oyulmuş, deşilmiş* anlamlarında qeydə alınmışdır (26,354). Sıradakı *gədik* və *tanıq* sözləri isə müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik səciyyə daşısa da, bu leksik vahidlərdən birincisi *sınıq, deşik*, ikincisi isə *şahid* anlamında əski türk mətnlərində geniş şəkildə təmsil olunmuşdur. *Ulaşıq* sözü də qədim türk sözü *ulaşmaq* feilindəndir. *Ulaşıq* sözü lügətdə *çalaq, peyvənd* anlamında işlənmişdir.

Gədimək (deşilmək, korlanmaq) feilindən düzəlmiş *gədik/gədik* sözü əski türk mətnlərində, eləcə də “*Kitabi-Dədə Qorqud*”da göstərilən mənada işlənmişdir: *Qara polataz qılıcıgədik oğlan* (4,247-9). Maraqlıdır ki, *gədik* sözü dilimizin Bakı şivəsində *naqis* anlamında öz varlığını qoruyub saxlamışdır (2,280).

Tanmaq feilindən düzəlmiş *tanıq* ismi çağdaş Türkiyə türkcəsində *tanık* şəklində işlənir (29,825).

-ış (-yış), -iş (-yiş), -ş: *bəzəyiş, biliş, dəprəniş, dinləniş, dürüsiş, inləyiş, qaynamış, qızış, qucuş, örtüş, oqsayış, otlayış, ögiş, veriş, sınayiş, yaradış, yeyiş, yıldırış, yeriş* və s.

Yıldırış, dinləniş və *dürüsiş* sözləri istisna olmaqla bu leksik vahidlərin hər birinin mənası aydın olsa da, onların çoxu müasir ədəbi dilimizdə lügətdə qeyd olunmuş şəkildə işlənir.

Bunu nəzərə alaraq onların hər birini ayrılıqda qısaca olaraq nəzərdən keçirək. Bu sözlərdən yalnız *yeriş* müasir ədəbi dilimizdə də olduğu kimi işlənir. *Bəzəyiş* sözü lügətdə farsca *arayeş* (*bəzək*) sözünün qarşılığı kimi verilmişdir. Müasir ədəbi dilimizdə bu söz *bəzək* şəklində işlənir. Sözün *bəzəyiş* şəklində işlənməsində, bircə, onun fars dilindəki qarşılığının sonundakı *-eş* sözdüzəldici şəkilçisi də öz işini görmüşdür. *Dəprəniş, oqsayış* sözləri isə azacıq fonetik dəyişikliklə bu gün də ədəbi dilimizdə işlənir.

Qeyd edək ki, bu sözlərin farsca qarşılıqlarında *-eş* şəkilçisi vardır: *conbeş* (*hərəkət, tərpaniş*), *nəvazeş* (*nəvaziş, əzizləmə*). Yuxarıdakı sözlərin çoxu isə müasir ədəbi dilimizdə *-ış* şəkilçisi ilə deyil, *-ma* və *-tı* şəkilçiləri ilə işlənir: *qaynayış-qaynama, qızış-qızma, qucuş-qucma* (*qucaqlama*), *inləyiş-inilti, otlayış-otlama, ögiş-öymə, sınayiş-sınama* və ya *sınaq, yeyiş-yemə, veriş-vermə* və ya *verim* və s. Lügətdəki *örtüş* sözü müasir ədəbi dilimizdə *örtük, inləyiş* isə *inilti* şəklində işlənir. Siyahıdakı

sözlərdən *yeriş* olduğu kimi qalmış, *yaradış* isə *yaradılış* şəklində düşmüşdür. Arxaik səciyyəli *dinləniş*, *dürüşiş*, *yıldırış* sözlərinə gəldikdə isə onlardan birincisinin kökü sağır nunla yazılan *dinmək* sözüdür. Bu söz əski türk mətnlərində *sakitləşmək*, rahat olmaq mənasında işlənmişdir (30, III, 1758). H.Naxçıvani də *dinləniş* sözünü fars dilindəki *asayəş* (*rahatlıq*, *dinlik*) leksemının qarşılığı kimi işlətməmişdir. *Dürüşiş* sözü isə lüğətdə *çalışqanlıq*, *səy* anlamını daşıyır. Qeyd edək ki, *dürüşmək* feili türkcəyə dair məşhur qaynaqlarda *çalışmaq*, *səy göstərmək* anlamlarında qeydə alınmışdır (30, III, 1806). *Yıldırış* sözünə gəldikdə isə *parlaqlıq* mənasını daşıyan bu söz əski türkcə lüğətlərində *yıldırıq* (*parlaq*, *parıldayan*) şəklində qeyd olunmuşdur (30, III, 490). H.Naxçıvani *biliş* sözünü isə farsca *aşena* (tanış) sözünün qarşılığı kimi işlətməmişdir (10,3). *Biliş* sözünə eyni mənada klassik türk mətnlərinin çoxunda rast gəlirik.

Aşağıdakı sözdüzəldici şəkilçilər isə, əsasən, bir (bəzən də iki) sözün tərkibində işlənmişdir: *-gəc*: *süzgəc*; *-ğu*: *bıçğu*; *-ğan*, *-gən*: *inrəğan*, *dökülğan*; *-acaq*: *baqacaq*; *-id*: *keçid*; *-unc*: *qorqunc*; *-kin*: *kəskin*; *-cək*: *bürüncək*, *təkyəcək* və s. Bu sözlərdən *inrəğan* arxaik səciyyəyə daşıyır və farsca *jiyan* (*vəhşi*, *qəzəbli*) sözünün qarşılığı kimi işlənmişdir. *Təkyəcək* sözü isə ərəbmənşəli *təkyə* (arxa, hami) sözündən düzəlmişdir və himayəçi anlamını daşıyır. *Dökülğan* (tökülən) və *baqacaq* (müşahidə yeri) sözlərinin farsca orijinalına əsasən onların Naxçıvani tərəfindən kalka şəklində tərcümə edilərək ədəbi dilə gətirildiyini düşünürük.

H.Naxçıvanının “Sihahül-əcəm” lüğətində söz yaradıcılığı sahəsində səmərəli fəaliyyəti mürəkkəb quruluşlu bir sıra sözlərin nümunəsində daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bu qəbildən olan sözlərin çoxu fars dilindən kalka şəklində tərcümə olunmuşdur. Onlar sırasında ikinci tərəfində *-ıcı* şəkilçisi işlənmiş sözlər üstünlük təşkil edir. Həmin sözlər aşağıdakılardır: *Artcagedici*, *boyunçəkici*, *biləolucı*, *buyruqdutucı*, *cançəkici*, *çanaqbağlayıcı*, *dəgirməndəşici*, *diləkdiləyici*, *diləkəyətürücü*, *dilküləkədicı*, *dinsaqlayıcı*, *ədledici*, *gəcədurucı*, *ipdəoynayıcı*, *işbuyrucı*, *işdutucı*, *işdüzücü*, *karedici*, *kərpickəsici*, *kəndingörücü*, *küləhedici*, *qanalıcı*, *qiyəməbilici*, *qılıcoynadıcı*, *muradsürücü*, *oqatıcı*, *öncəgedici*, *tasoynadıcı*, *tonyuyucu*, *sıyrıgüdücü*, *sinqazıcı*, *üzəngidutucı*, *yükçəkici* və s.

İndi isə bu sözlərdən bir neçəsini ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək. Onlardan üçünün birinci tərəfində *iş* sözü işlənmişdir. Bu sözlərdən *işbuyrucı* xüsusilə diqqəti çəkir. H.Naxçıvani bu sözü farsca *karfərmay* mürəkkəb sözünün tərcüməsi kimi işlətməmişdir. *Buyrucı* bu farsmənşəli mürəkkəb sözünün tam qarşılığıdır: *kar-iş*, *fərmay-buyuran*, *əmr edən* deməkdir. Maraqlıdır ki, Hinduşah Naxçıvanının sələfi Hüsəməddin Xoyi

də bir müddət öncə tərtib etdiyi “Töhfeyi-Hüsam” adlı mənzum lüğətində *karfərmay* fars sözünün türkçə qarşılığını *işə buyruqedici* şəklində işlətməmişdir (bax: 7. 81). Bu faktın özü hər iki müəllifin bu məsələyə fərqli yanaşdığını və sözügedən farsmənşəli mürəkkəb sözü bir qədər fərqli şəkildə dilimizə çevirdiyini sübut edir. Qeyd edək ki, H.Xoyinin *karfərmay* sözünü qafiyə xatirinə bu cür tərcümə etməsi də istisna olunmur. Ümumiyyətlə götürdükdə H.Naxçıvaninin variantını (işbuyrucu) daha uğurlu hesab etmək olar. Bununla belə, bu variantların heç birinə bizə məlum tarixi qaynaqlarda bu şəkildə rast gəlmirik. Deməli, istər *işbuyrucu*, istərsə də *işəbuyruqedici* hər iki lüğət müəllifinin söz yaradıcılığı sahəsindəki fəaliyyətinin nəticəsidir.

Lüğətdəki *işdütücü* və *işdüzücü* sözləri də fars dilindən kalka yolu ilə tərcümə edilərək ilk dəfə ədəbi dilə gətirilmişdir. Bu iki sözün farscası *kardar* və *saxtkar* sözləridir. Onların lüğəvi mənalara elə H. Naxçıvaninin işlətdiyi mürəkkəb sözlərə tam uyğun gəlir, deməli, hər iki söz lüğət müəllifinin söz yaradıcılığı sahəsindəki fəaliyyətinin məhsuludur. Bununla belə, bu sözlər yazılı ədəbi dilimizdə vətəndaşlıq hüququ qazanmamış və zaman keçdikcə unudulmuşdur.

H.Naxçıvaninin tərcüməçilik fəaliyyətinin nəticəsi olan digər mürəkkəb sözlər də eynilə bu tiplidir, fars dilindən kalka yolu ilə dilimizə tərcümə olunmuşdur. Bu baxımdan *peyro* (ardıcı; davamçı) və *pişrov* (irəlidə gedən; qabaqcıl; başçı) sözlərinin lüğətdəki qarşılıqları kimi işlənmiş *artcagedici* və *öncəgedici* sözləri xüsusilə diqqətçəkicidir. Belə ki, bu iki sözün ikinci tərəfi (gedici) ilə fars mürəkkəb sözlərinin ikinci tərəfi (rov) eyni sözlərdir. H.Naxçıvani həmin fars sözlərinin birinci tərəflərini (pey-arxa, dal, piş, irəli, ön) artca və öncə şəklində çevirmişdir. Yuxarıdakı mürəkkəb sözlərdən üçü də edici sözünün köməyi ilə düzəlmişdir: dilçilik edici, karedici, yardım edici. Bu sözlərdən birincisi yaltaq, ikiüzlü mənasını daşıyır. Göründüyü kimi, H.Naxçıvani dilçilik (tülkülük) sözünü məcazi mənada işlətməmişdir.

Yuxarıdakı sözlərdən *ipdəoynayıcı* da diqqətçəkicidir. Belə ki, fars dilində rəsənbaz sözünün qarşılığı olan bu ləksə müasir ədəbi dilimizdə kəndirbaz şəklində işlənir. Qeyd edək ki, *rəsənbaz* mürəkkəb sözünün birinci tərəfi ip, kəndir; ikinci tərəfi isə oynayan anlamındadır. H. Naxçıvani də bu mürəkkəb fars sözünü elə bu cür də tərcümə etmişdir: ipdəoynayıcı. Maraqlıdır ki, XVI əsr mütərcimi Bəvazici də “Kəvamilüt-təbir” adlı tərcümə əsərində *rəsənbaz* sözünü ipdəoynayıcı kimi çevirmişdir (18,85). Deməli, bu mürəkkəb söz XVI yüzillikdə də ümumişlək səciyyəsi daşımış, sonralar onun əvəzində *kəndirbaz* işlənmişdir.

Lüğətdəki *yolurucu* sözü isə Bəvazinin adı çəkilən tərcümə əsərində *yolkəsici* şəklində rast gəlirik (18,79). Maraqlıdır ki, *yolurucu* və *yolkəsici* sözlərinin farsca qarşılığı farsmənşəli *rahzən* sözüdür. Bu sözün lüğəvi mənası isə *yolvuran* deməkdir. Qeyd edək ki, orta əsrlərə aid yazılı abidələrdə, o sıradan Nəsiminin dilində bu leksem *yolurucu*, *yoluran* şəklində qeydə alınmışdır (30, VI, 4661). Bununla belə, müasir ədəbi dilimizdə bu anlayış *yolkəsən* (quldur) şəklində işlənir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, orta əsrlərə aid türk mətnlərində ikinci tərəfi -ıçı şəkilçili bu qəbildən olan mürəkkəb sözlərin ikinci tərəfində müasir ədəbi dilimizdə feli sifətin morfoloji əlaməti olan -an şəkilçisi işlənir. Məsələn: *kərpickəsici – kərpickəsən, oqatan – oxatan, qılıncoynadıcı, – qılıncoynadan, yükçəkici – yükçəkən, yükdaşıyan* və.s.

Yuxarıdakı siyahıda verilən mürəkkəb sözlərin bir neçəsində birinci tərəflər arxaik səciyyə daşıyır: *Biləoluci, kəndingörici, külahdikici, sinqazıcı, sığırğüdüci* bu qəbildəndir. Bu sözlərdən birincisi lüğətdə farsca *həmdəm* sözünün qarşılığı kimi verilmişdir. Məlum olduğu kimi, *həmdəm* sözü müasir Azərbaycan dilində də dost, həmsöhbət anlamında işlənir. Bununla belə, H.Naxçıvani farsmənşəli bu sözün kalka edərək *biləoluci* şəklində vermişdir. Lüğətdəki külahdikici sözü isə papaqtikən deməkdir. Maraqlıdır ki, bu söz klassik Azərbaycan ədəbiyyatında elə lüğətdəki kimi *külahduz* şəklində işlənmişdir. *Kəndingörici* sözü isə gəldikdə isə bu leksem lüğətdə farsca *xodbin* (xudbin, eqoist, xudpəsənd) sözünün türkcə kalka şəklində olan qarşılığıdır. Farsmənşəli *xodbin* sözünün lüğəvi mənası *özündənrazı, özünübəyənen, eqoist, xudpəsənd* deməkdir. Yuxarıdakı sözlərdən *sinqazıcı* və *sığırğüdüci* sözlərinin birinci tərəfi sıra ilə *qəbir* və *inək* deməkdir. Qeyd edək ki, *sin* (qəbir) sözü əski türk mənbələrində, hətta Sarı Aşığın bir bayatısında qəbir anlamında işlənmişdir. *Sığır* sözü isə gəldikdə isə, bu leksem dialektlərimizin çoxunda öz varlığını qruyub saxlamışdır.

H.Naxçıvaninin lüğətdə işlətdiyi mürəkkəb sözlərin bir qisminə isə ikinci tərəfdə *-lu, -lü* şəkilçili sifətlər işlənmişdir. Aşağıdakı sözlər bu qəbildəndir: *Açıqyüzlü, ayağıbağlı, dörtayaqlu, qırqayaqlu, tathüişlü, tazbaşlu, tonuqyüzlü, yaramazdinlü, yaramazişlü, yaramazkөнüllü, yaramazəşllü, yassiburunlu, uzunəlli, ikiyüzlü* və s. Bu sözlərdən *uzunəlli* farscadan kalkadır: zirək, mahir mənasında işlənmişdir. *Tonuqyüzlü* də farscadan – *torşruy* sözündən kalka edilmişdir. *Yaramaz* sözünün köməyilə düzəlmiş *yaramazdinlü, yaramazəşllü*, xüsusilə də *yaramazkөнüllü* bu qəbildən olan mürəkkəb sözlərdir. *Dört* və *qırq* saylarının köməyilə düzəlmiş mürəkkəb sözlərə (*dörtayaqlu, qırqayaqlı*)

isə klassik türkcə mətnlərdə rast gəlirik. Həmin sözlər müasir ədəbi dilimizdə də azacıq fonetik dəyişikliklə işlənir. *Tazbaşlu* sözü də müasir dilimizdə *dazbaşlı* şəklində işlənir.

Lüğətdəki mürəkkəb sözlərin bir qisminə isə ikinci sözdə -acaq, -əcək şəkilçiləri işlənmişdir. Məsələn: *çölməktutacaq, dikənçiqaracaq, gecəörtəcək, qələmqoyacaq, quyurıdacaq, taxılqoyacaq, tonqoyacaq, üzümstıqacaq* və s. Qeyd edək ki, bu sözlər də fars dilindən kalka şəklində tərcümə olunmuşdur. Onların əksəriyyətinin mənası anlaşılarsa da, lüğətdə verilmiş şəkilləri müasir ədəbi dilimiz üçün səciyyəvi deyil. Həmin sözlərə əski türk mətnlərində və digər qaynaqlarda da rast gəlmirik. Bu fakt isə onların H.Naxçıvani tərəfindən farscadan kalka yolu ilə düzəldilərək yazılı ədəbi dilə gətirildiyini sübut edir.

Maraqlıdır ki, oxşar quruluşlu sözlərə XV əsr lüğətçisi Rüstəm Mövləvinin “Töhfeyi-əxəvan” lüğətində də rast gəlirik. Məsələn, o, farsmənşəli *abdan* (suqabı, vedrə) sözünü hərfi şəkildə *suqoyacaq* şəklində tərcümə etmişdir (14,14). H.Naxçıvani isə bu sözün qarşılığı kimi *qavuş* ləksəmindən istifadə etmişdir. (10,109). “Töhfətüz-zəkiyyə” əsərində isə bu söz *koğa* şəklində qeydə alınmışdır (26,344). Bəvazici də “Kəvamilüt-təbir” tərcüməsində *vedrə* anlamında *qoğa* sözünü işlətməmişdir (bax: 18,116).

Bununla belə, H.Naxçıvanının söz yaradıcılığı sahəsindəki fəaliyyətinin məhsulu olan və ədəbi dilimizin yeni anlayış və sözlərlə zənginləşməsinə xidmət edən bu sözlər vətəndaşlıq hüququ qazana bilməmiş və zaman keçdikcə unudulmuşdur. Hazırda həmin sözlərin bir qisminin ikinci tərəfində *-an* feli sifət şəkilçisi işlənmə bilər. Məsələn: *üzümstıqacaq – üzümstıxan, dikənçiqaracaq – tikançixaran* və s. Yuxarıdakı mürəkkəb sözlərin bir neçəsində isə hazırda ikinci tərəfdə *qabı* sözü işlənir: *qələmqoyacaq – qələmqabı, suqoyacaq – suqabı* və s. Bütövlükdə H.Naxçıvanının ayrı-ayrı farsmənşəli sözlərin qarşılığında işlətdiyi bir qrup türkmənşəli düzəltmə və mürəkkəb sözlər yazılı ədəbi dilimizin zənginləşməsi işinə xidmət etmişdir.

H.Naxçıvanının lüğətdə farsmənşəli *kalive* sözünün qarşılığı kimi işlətdiyi *nəsnəbilməz* mürəkkəb sözü xüsusilə maraqlıdır. Qeyd edək ki, müasir fars ədəbi dili üçün arxaik səciyyə daşıyan bu söz quruluşca sadədir və vaxtilə bir neçə mənada işlənmişdir: 1. dəli, ruhi xəstə; 2. pərişan, həyəcanlı; 3. kar. Bu sözün türkcəsi kimi Naxçıvanının işlətdiyi *nəsnəbilməz* ləksik vahidi quruluşuna görə mürəkkəbdir və çox güman ki, onun farscasının birinci mənasında işlənmişdir. Qeyd edək ki, lüğətdə ikinci tərəfində *-məz* şəkilçisi işlənmiş bu tipli digər bir mürəkkəb sözə rast gəlmirik.

H.Naxçıvaninin lüğətdə işlətdiyi aşağıdakı mürəkkəb sözləri də fars dilindən kalka şəkildə hərfi-hərfinə tərcümə etməsi heç bir şübhə doğurmur: *gərdənkeş –boyunçəkici, gəmxar – qəmyeyici, kamran – muradsurücü, həmdəm – biləolucı, dindar – dinsaqlayıcı, çərbdəst – uzunəllü, dadgər – ədledici* və s. Bu leksik vahidlərdən farsmənşəli *gərdənkeş* məcazi mənə daşır: lüğəvi mənası *boyunçəkən* olsa da, sözə qulaq asmayan, inadcıl, tərs mənalarında işlənir. *Gəmxar* sözünə gəldikdə isə, bu söz birincisi, *qəmxar* şəkildə müasir ədəbi dilimizdə də işlənir. İkincisi isə, bu sözün lüğəvi mənası *qəmyeyən* olsa da, onun həqiqi mənası *dost* deməkdir.

Yuxarıdakı *həmdəm* və *dindar* sözləri də müasir ədəbi dilimizdə olduğu kimi işlənir. Bununla belə, Hinduşah Naxçıvani onları həfi şəkildə dilimizə çevirmişdir. *Çərbdəst* sözü məcazi mənəli mürəkkəb sifətdir: *zirək, cəld* anlamlarında işlənir.

Lüğətdə qeydə aldığımız *suvbaşı* və *çəribəşi* mürəkkəb sözləri də arxaik səciyyə daşdığı üçün diqqətçəkicidir. Bu sözlərin hər ikisi *qoşun başçısı* anlamında işlənən farsmənşəli *sepəhsalar* və *sepəhbod* sözlərinin qarşılığı kimi işlənmişdir.

Yuxarıdakı nümunələrdən də göründüyü kimi, H.Naxçıvaninin “Sihahül-əcəm” lüğətində işlətdiyi düzəltmə sözlər sırasında da kalka yolu ilə farscadan tərcümə edilmiş leksik vahidlər vardır. Bununla belə, bütövlükdə götürdükdə H.Naxçıvani bu olduqca dəyərli klassik lüğət nümunəsində söz yaradıcılığı sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərərək yazılı ədəbi dilimizin bir sıra türkmənşəli yeni söz və ifadələrlə zənginləşməsi üçün öz töhfəsini vermişdir.

Beləliklə, orta əsrlərin istər tərcümə mətnləri, istərsə də farsca-türkcə lüğətləri üzərindəki müşahidələr onların ədəbi dilimizin lüğət tərkibini zənginləşdirən dəyərli qaynaqlar olduğunu açıq-aşkar şəkildə sübut edir.

Ədəbiyyat

1. Akademik Tofiq Hacıyev Seçilmiş əsərləri 1. I hissə. Bakı, Elm, 2016
2. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: Elm, 1964
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. I-IV cildlər.
4. Ergin Muharrem. Dede Korkut Kitabı. I cilt, Ankara: 1958.
5. Əsirəddin Əbu Həyyan əl-Əndəlusli. Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak (Ərəbcədən tərcümə edən: akademik Ziya Bünyadov). Bakı, Azərənşr, 1992

6. Ələsgərova Teyyibə, Sadıqova Cəmilə. Hüsəməddin Xoyi. Töhfeyi-Hüsəmə. Bakı: Elm, 1996.
7. Fərhang-e feşorde-ye Soxən. Be sərperəsti-ye doktor Həsən Ənvəri I-II cildlər. Tehran, 1382/2003
8. Hacıyeva Zəminə. Suli Fəqih. Yusif və Züleyxa. Bakı, Maarif, 1991
9. Hinduşah Naxçıvani. Əs-Sihah əl-əcəmiyyə. Elmi-tənqidi mətnin tərtibçiləri: Cəmilə Sadıqova və Teyyibə Əsgərova. Bakı: Şərq-Qərb, 1993.
10. Hübeyş Tiflisi. Kamilüt-təbir. Əlyazma. AMEA Əlyazmalar İnstitutu: B-4246
11. Xızır Bəvazici. Kəvamilüt-təbir. Əlyazma. AMEA Əlyazmalar İnstitutu: D-13
12. Mirzəzadə Hadi. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, ADU, 1990
13. Mövləvi Rüstəm. Töhfətül-əxvan. Çapa hazırlayan: Firuz Refahi Ələmdari. Tehran, 2016.
14. Nağısoylu Möhsün. Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənəti. Bakı, Elm, 2000
15. Nağısoylu Möhsün. XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədanamə”. Bakı, Nurlan, 2003
16. Nağısoylu Möhsün. Şirazin “Gülşəni-raz” tərcüməsi. Bakı, Nurlan, 2004.
17. Nağısoylu Möhsün. XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Kəvamilüt-təbir”. Bakı, Elm və təhsil, 2011
18. Nağısoylu Möhsün. Orta əsrlər Azərbaycan lüğətçiliyinə bir baxış/ AMEA Dilçilik İnstitutunun əsərləri, 2016, №1, s. 5-18.
19. Nişati. Şühədanamə. Əlyazması. AMEA Əlyazmalar İnstitutu: M-259
20. Şühədanamə. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, əlyazma: M-259.
21. Zərinəzadə Həsən. Fars dilində Azərbaycan sözləri. Bakı. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1963
22. Абдуллаев Т.А. Тюркоязычный памятник XVI века “Кавамил ат-табир” Хызыра ибн Абдулхади ал-Бавазиджи и его лексика. Канд. дисс. Баку, 1991
23. Будагов Л.Э. Сравнительный словарь тюркских наречий. Т. I-II, Санкт-Петербург, 1869-1871
24. Древнетюркский словарь. Л., Наука, 1969

25. Изысканный дар тюркскому языку. Введение, лексико-грамматический очерк, перевод, глоссарий, грамматический указатель Е. И. Фазылова и М.Т Зияевой. Ташкент: Фан, 1978.
26. Наджип Е. Н. Историко-справнительный словарь тюркских языков. XIV века. Книга I, Москва; Наука, 1979.
27. Персидско-русский словарь (под редакцией Ю.А. Рубинчика). т I-II, Москва, 1970
28. Турецко-русский словарь. Москва, Наука, 1980
29. XIII Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. I-VI ciltler. Ankara, 1941-1945.

Мохсун Нагисойлу

**Источники обогащения лексики азербайджанского языка
(средние века)**

Резюме

Среди важных источников обогащения азербайджанского языка новыми словами и терминами в средние века важное значение имеют переводы произведений с персидского языка и классические арабо-турецкие и персидской турецкие словари. С этой точки зрения особо важным источником является «Кавамилпот-тябир» («Самый совершенный сонник») Бявазиджи (XVI в.). Путём калькирования с персидского языка Бявазиджи создал ряд новых составных и сложных слов, а также впервые использовал их в письменном литературном языке. Эти слова созданы при помощи аффиксов -ісі, -ісі и в современном азербайджанском языке эта группа слов, относящаяся к архаизмам, привлекает особое внимание. В статье анализируются некоторых составные и сложные слова тюркского происхождения, созданные Бявазиджи в процессе словотворчества.

Mokhsun Naghisoylu

**Enrichment sources of the Azerbaijani language vocabulary
(The Middle Ages)**

Summary

Among the most important sources of enrichment of the Azerbaijani language words and terms in the Middle Ages, works translated from Persian in this age and classical Arabic-Turkish and Persian-Turkish dictionaries are especially have great importance. From this point of view, the book “Kavamilut-tabir” (“The most perfect dream interpretation”), translated from Persian language by the interpreter Bavazici of 16th century is a valuable source. In this classical translation model on dream interpretation, Bavazici has created a number of derivative and compound words by loan translation from Persian and for the first time he has brought them into written literary language. Inside that words, formed with the affix -ıçı, -ıcı and a group of words carried archaic character for modern Azerbaijan literary language is especially draw attention. In the article some Turkic origin derivative and compound words being the productive result of Bavazici’s word-formation activity were analyzed.